

MERKEN OP KORTE 18E-EEUWSE PIJPEN MET ROOSMOTIEF

door Piet Smiesing

Inleiding

Op verschillende plaatsen in ons land worden nog steeds pijpen in grote hoeveelheden opgegraven. Voor het grootste deel zijn het de handelaren in bodemvondsten, die de vindplaatsen weten te exploreren. Pijpen zijn voor hen vaak bijvondsten, die pas waardevol worden, als de koppen zijn versierd of als de pijpen compleet op de markt kunnen worden gebracht. Het sorteren van de honderden steelfragmenten en het moeizame passen en meten nemen echter zoveel tijd in beslag, dat professionele gravers hun vondsten graag uitbesteden.

Enkele maanden terug mocht ook ik mijn geluk eens beproeven op zo'n gesloten vondst. Die bestond uit 411 steelfragmenten, waaronder 43 mondstukken en 137 pijpenkoppen. Na vele lange avonden eindeloos proberen lukte het om 56 stukjes steel aan te lijmen. Hoe vaak ik het ook probeerde de mondstukken aan de pijpen te prutsen, het lukte niet. Het enige wat overblijft na dit monnikenwerk, is een enorme kater! Toch bleek de vondst interessant genoeg om de kater weg te werken.

De pijpen

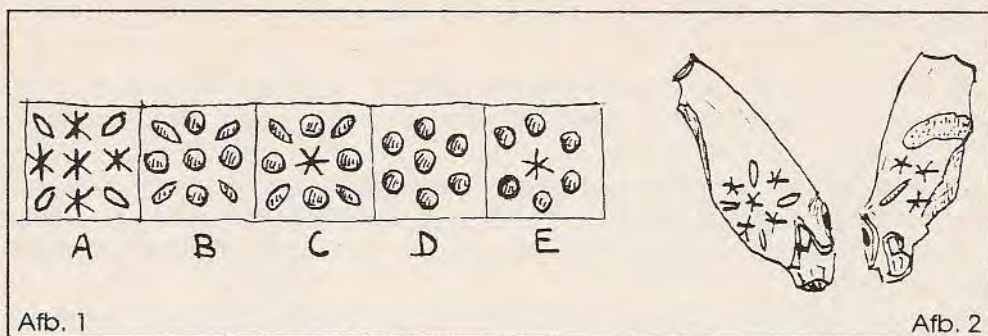
Een groot nadeel van dit soort vondsten is, dat vanwege onderlinge concurrentiestrijd, commerciële gravers de namen van de vindplaatsen niet prijsgeven. Hierdoor gaan veel gegevens over context en vondstomstandigheden verloren. De informatie die resten, moeten dan van de vondsten zelf afgeleid worden.

Opmerkelijk aan deze vondst is het grote aantal roosversieringen op de pijpenkoppen. De totale vondst bevat 137 koppen of kopfragmenten, waaronder 117 trechtersvormige, ongeglaseerde koppen van korte pijpen. Maar liefst 100 van deze 117 trechtersvormige koppen (85%) hebben een roosversiering op de kopzijden. Op 19 geglaseerde koppen werden kleine hielmerken gestempeld.

Twee pijpenkoppen, een laat 17e-eeuwse pijp en een ovoïde kop uit het midden van de 19e eeuw, zijn waarschijnlijk toevallig tussen het midden 18e-eeuwse materiaal verzeild geraakt.

Roosversiering

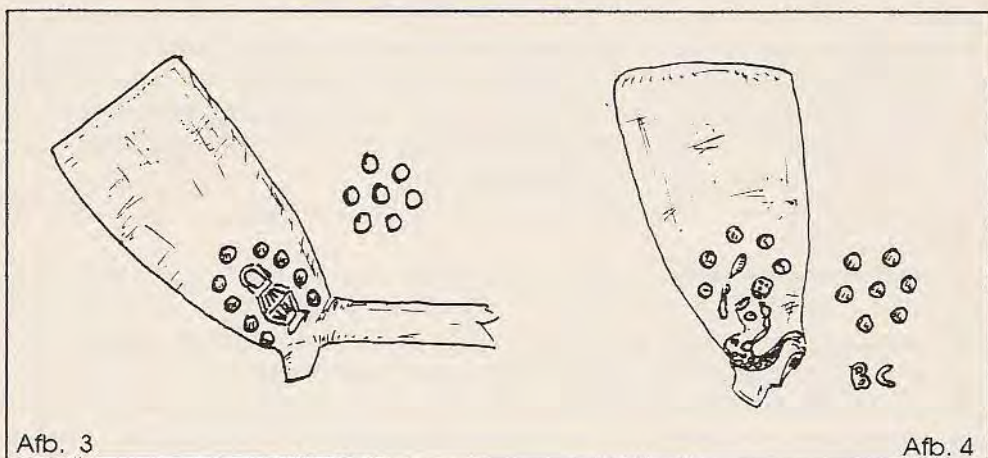
Aangezien stippen en sterren eenvoudig in de vormen zijn aan te brengen, kunnen ook de bezitters van de vormen, de pijpenmakers, de roosversieringen hebben aangebracht. Die zijn in vijf verschillende variaties op de koppen te vinden (*afb. 1, A t/m E*).

Van versiering type A werd slechts één kopfragment gevonden (afb. 2). Roostype B is echter goed vertegenwoordigd, nl. 65 stuks; het type C komt op 11 koppen voor; D op 17 koppen en E op één kop.

A	B	C	D	E
1	65	11	17	1

Op zes koppen zijn zijmerken in de roos verwerkt. Het bekende merk *de eirmand* in het hart van een 9-puntige roos, op de linkerzijde van de kop, komt op drie pijpen voor (afb. 3). *De meermin* bevindt zich onder de roos, waarbij haar hoofd als blaadje in de bladkrans is opgenomen (afb. 4).

De spiegel in haar hand vormt het hart van de bloem. Op een andere pijpenkop wordt een ongekroonde meermin zonder roos afgebeeld. Ook is er een pijpekop bij met een gekroonde meerman (triton?). Als de vismensmerken zijn, wat moeten we dan denken van de letters BC op de andere zijde van de pijp op afb. 4?

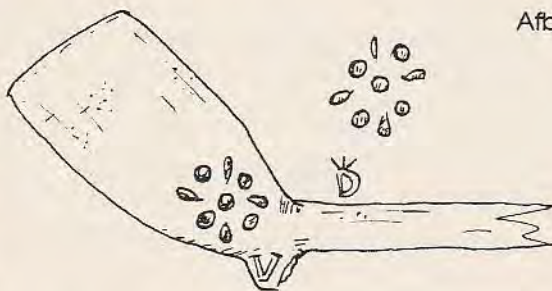
Lettermerken

Op 49 van de 100 met rozen versierde koppen, dus voor het gemak 50 %, komen letters voor. Die kleine lettertjes op de rozenkoppen even boven de hiel vormden de directe aanleiding tot het schrijven van dit artikel. Want gemerkte pijpen zijn informatiedragers bij uitstek! Mogelijk kunnen we antwoord vinden op vragen als: Zijn de letters merken of bijmerken? Waar werden ze gemaakt? Hoe frequent worden roospijpen met dit merktype gevonden?

In sommige gevallen zijn de letters verkeerd aangebracht, d.w.z. ondersteboven of in spiegelschrift of/en in verkeerde volgorde.

Eén keer was een letter over het bijmerk 'sterretje' geslagen (afb. 5.) (*).

Hieruit kunnen we opmaken, dat de letters later in de vormen werden gebeiteld en dat het hier met grote waarschijnlijkheid pijpenmakersmerken betreft.

Afb. 5

De letters W/G (van links naar rechts gelezen) komen 12 keer voor en de letters W/C 5 keer. Ongetwijfeld is de combinatie W/C eveneens van de maker WG en wordt dus 17 keer aangetroffen. Zijn initialen waren 9 keer op roostype B en 8 keer op C te vinden. Het stempelen van de merken ging niet zo secuur. De G op de rechterhiel is een enkele keer liggend en op z'n kop afgebeeld. Eenmaal is de G links en de W rechts ingeslagen. Wie is die maker WG en waar had hij zijn werkplaats?

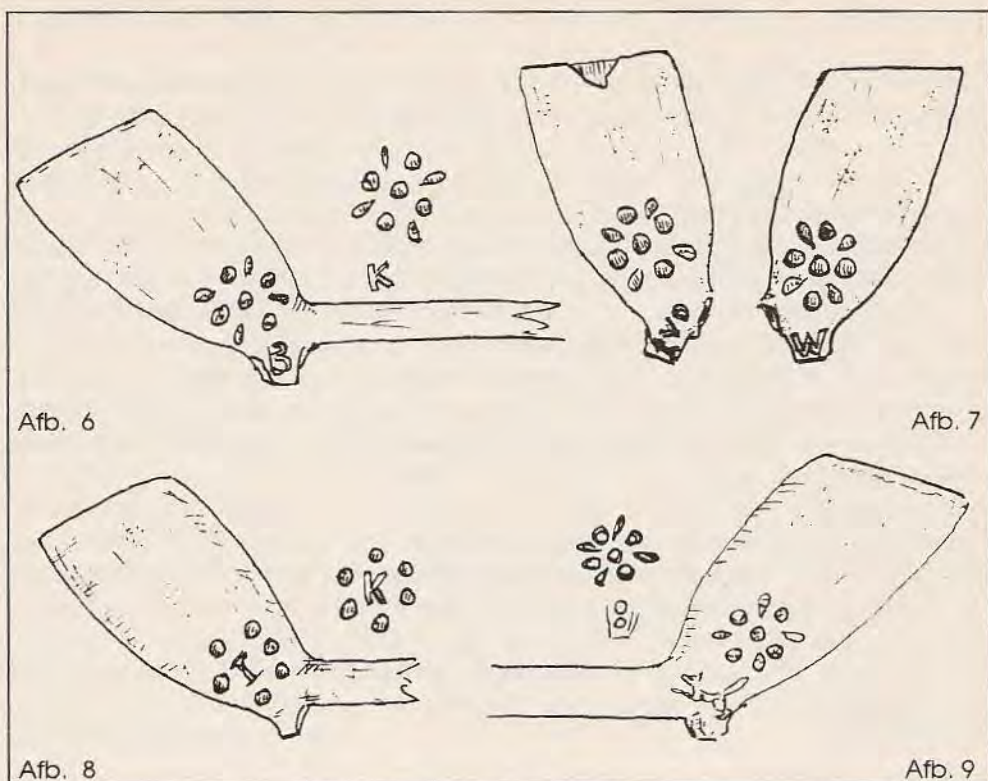
Het merk B/K werd 9 keer geteld op koppen met roostype B (afb. 6) en 1 keer op type C.

Het merk H/V komt welgeteld op 6 koppen voor en A/B slechts éénmaal (afb. 2).

De merken V/D (5 keer) en G/S (3 keer) laten zien, dat de stempelaars weer moeite hadden met de stand van de letters D en S.

Een aantal merken: D/(l); V/(N); W/D en W/ kwamen maar één keer voor. De functie van de merken is niet geheel duidelijk. Wat te denken van het merk P/l waarvan de poot van de P een pijltje is en de boog van de P naar de verkeerde kant is gekeerd? En het merk l (staand pijltje) VD/W op afb. 7? Deze minuscule merken zijn toch niet klantenwervend bedoeld. Werkten deze pijpenmakers op dezelfde fabriek en merkten ze zo hun aandeel in de productie?

(*) Bedoeld is het bekende maansikkel/ster-bijmerk op de zijkant van de hiel.

Het merk I/K van *afb. 8* in rozenkrans, en de beeldmerken de eiermand (ook 2 keer als hielmerk op de geglaasde pijpen) en de meermin zullen meer indruk op de roker gemaakt hebben. Ook het keffertje (3 keer) op de pijp van *afb. 9* bleef ver beneden de maat.

Datering

Voor datering van de pijpen met roosversiering kijken we eerst naar de geglaasde pijpen van de vondst. Het Goudse wapen dat vanaf 1739 op het Goudse product werd gezet, komt op twee koppen voor. Deze koppen zijn qua vorm van het overgangstype trechter/ovoïde.

Drie andere koppen van dezelfde vorm en grootte missen deze bijmerken. De rest bestaat uit 11 trechervormige koppen, 1 dopvorm en een kop van afwijkende vorm met het merk IAB op de voorzijde van de kop gestempeld. Deze pijpen zijn in de overgangperiode van het aanbrengen van bijmerken (1735-1740) gemaakt. Het hielmerk IVS op een van de trechervormige koppen, dat volgens "De gecroonde roos" tot 1735 werd gebruikt, bevestigt deze hypothese. Rond het midden van de 18e eeuw zullen de pijpen zijn afgedankt en weggegooid.

Herkomst

Summiere informatie over de vondst wijst in de richting van de plaats Maassluis als vindplaats. Deze plaats ligt aan de Maas, een ideale aanvoerrote vanaf de bekende productiecentra Gouda, Gorinchem en Schoonhoven. Misschien moeten we de productieplaats nog dichterbij zoeken, bijv. Rotterdam?

De vraag waar de pijpen werden gemaakt, blijft moeilijk te beantwoorden. Het boek "Tabakspijpen in Gorinchem" geeft ook hier geen antwoord op. Het opgegraven materiaal, waarvan ook ik veel in mijn verzameling heb, vertoont dit merktype niet. Alleen het merk *de eiermand in een roos* is het enige merk dat in Gorinchem werd gemaakt. Maar dit merk was populair in veel pijpenmakerscentra, zelfs in Utrecht. Ook zijn mij geen andere publicaties bekend, waarin pijpen met roosversiering en zijmerkjes op de hiel worden vermeld.

Graag houd ik mij aanbevolen voor aanvullende reacties van medeverzamelaars, zoals informaties over vondsten van soortgelijke merken, het liefst met tekeningen. Mogelijk kan er in ons blad een vervolg komen over de 18e-eeuwse roospijpen met lettermerkjes.

Piet Smiesing Montevideodreef 92 3563 BK Utrecht

SCHULTE-PIJP

door Piet Smiesing

Als reactie op het artikel "Van Vliet-pijp" kreeg ik een telefoontje van Ron de Haan. Tussen zijn verzameling doorrokers vond hij ook een pijp met een doorrookplaatje van een wielrenner. Het betreft een enkelwandige pijpenkop met een korte "zwaluwstaart" tussen twee uitsteeksels onder de boeg van de ketel. Daarboven verschijnt een plaatje van een zwoegende wielrenner met de naam "Schulte". De kop is gemonteerd op een metalen busje met de naam van de fabriek "Hollandia", een firma die tot 1979 actief was. Zie de serie artikelen over Hollandia-pijpen eerder in PKN door Fred Tymstra. In de andere zijde van het busje is een crèmekleurige steel van buffelhoorn gestoken.

Gerrit Schulte zag op 7 jan. 1916 in Amsterdam het levenslicht en overleed in 's-Hertogenbosch op 26 febr. 1992. Vóór en na de oorlog had hij een indrukwekkende loopbaan als baan- en als wegrenner. Hij veroverde 16 Nederlandse titels en in 1948 de regenboogtrui. Op de weg won hij meer dan 80 criteria en klassiekers, w.o. in 1939 in Brussel de Grand Prix. Op de baan, op de achtervolging en in de koppelkoersen boekte hij meer dan 200 overwinningen. In 1939 verbeterde hij het wereldrecord achtervolging 5 km met een tijd van 6 min. en 9 sec. Samen met Stan Ockers behaalde hij van 1946 tot 1951 successen op de tandem. Met Boeyen en Peters won hij in 1949, 1950 en 1951 de Europese titel ploegkoersen. Zijn bekendste bijnaam was "Le fou pédalant".

Waarschijnlijk werd de doorrooker met de afbeelding van Van Vliet ook door de firma Hollandia geproduceerd. Mogelijk werden nog meer bekende wielrenners in de serie opgenomen.